

GÜZ OKULU/SOSYAL POLİTİKA

NEOLİBERALİZM VE SOSYAL POLİTİKANIN YENİDEN KURUMSALLAŞMA SÜRECİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Osman SAVAŞKAN**

I. Adana Valisi'nin başta Güneydoğu illeri olmak üzere 'Öcalan'a şiddet' iddialarıyla başlayan sokak eylemlerine katılan çocukların ailelerine yapılan kömür ve diğer çeşitli yardımlarının kesileceğine ve Yeşil Kart'larının iptal edileceğine ilişkin devlet-vatandaş ilişkilerine dair bir zihniyeti dışı vuran sözleri 2008'in son aylarında gündemde önemli bir yer teşkil etti (**Radikal Gazetesi, 2008**). Hükümet dahil bir çok kesimin tepkisini çeken hiç de sıra dışı olmayan bir uygulamanın anlık ifşasından ibaret olan valinin sözleri, sosyal politikanın neoliberal dönemde nasıl bir cezalandırıcı mekanizmaya dönüşebileceğini ve devlete müdahale alanını temel hak ve özgürlükler aleyhine genişletmesi imkanını tanıdığını bizlere çok açık bir şekilde göstermektedir.

— Bill Gates'in Ağustos 2008'de Time dergisine yazdığı makaleyi yukarıdaki uygulamayla birlikte ele alırsak neoliberal dönemde sosyal politika anlayışı ile ilgili resmi tamamlamış olacağız. Bill Gates söz konusu makalesinde küresel kapitalizmin zenginlik ve büyüme getirdiğini fakat bu zenginlikten dünya nüfusunun tamamının yararlanmadığını belirterek, kapitalizmin "mucizelerinden" sistemin dışında kalanların da

yararlanabileceği mekanizmaların gerekliliğini ifade etmektedir. Gates, bu açıdan ulus ötesi şirketlere önemli sorumluluklar düştüğünü hatırlatarak şirketlere hayırseverlik faaliyetlerinin yanı sıra, yoksulların potansiyel bir tüketici sınıfını teşkil ettiklerini görmelerini ve onları tüketim üzerinden piyasaya bağlamanın yollarını bulmalarını tavsiye ediyordu. Yoksulların aynı zamanda geniş bir emek havuzu oluşturdukları, bu emek gücünden de yararlanılması gerektiği Gates'in yoksullukla mücadele için önerdiği çözümler arasındaydı. Bu şekilde hem yoksullar kazanacak, hem de sermayenin kuralları toplumsal hayata hükmetmeye devam edecekti (**Time Dergisi, 2008**).

Yukarıdaki örnekler, neo-liberal dönemde sosyal politikanın yeniden kurumsallaştığını ve sosyal politika uygulamalarının farklı bir devlet-vatandaş ilişkisi kurguladığını bence çok iyi gösteriyor. Devletler bir yandan sermayenin sınırsız dolaşımının önündeki engelleri vergi indirimleri ve istihdam teşvikleri yoluyla kapitalizmin maliyetlerini "toplumsallaştırarak" kaldırırken, diğer yandan da sermayenin topluma fütursuzca hakim olmasını engelleyebilecek sosyal politika alanındaki sorumluluklarını ulus ötesi şirketlerle ve sivil toplum örgütleriyle paylaşarak sosyal politikaların sermaye birikimi önünde engel teşkil etmesini önlemeye çalışmaktalar. Bu şekilde hem kapitalizmin yayılmasının önündeki engeller kaldırılmakta, hem de sistemin yarattığı eşitsizlikler sistemin işleyişine engel olmadan sürdürülebilir ve kontrol edilebilir hale gelmektedir. Adana Valisi'nin açıklamaları da, vatandaşlık temelinde bir hak olarak

*Yazının içeriğinin şekillenmesinde hocam Prof. Dr. Ayşe Buğra'nın katkıları önemli olmuştur. Yazının ilk halini okuyup görüşlerini benimle paylaşan Burcu Mutlu'ya ve Kerem Morgül'e; makalenin yazılması için gerekli olan finansman desteği için de Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu'na çok teşekkür ederim.

**Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Araştırma Görevlisi

kurgulanan sosyal politikaların, "hak eden" ve "hak etmeyen" ayrımına bağlı olarak ihtiyaç tespitine dayalı sosyal yardım uygulamalarına dönüşerek vatandaşlara bir lütuf olarak sunulduğunu ve vatandaşları kontrol etme işlevi gördüğünü açıkça göstermektedir. Sosyal politikayı sermayenin önünde engel olmaktan çıkararak, ihtiyaç tespitine dayalı olarak yeni bir vatandaşlık rejimi uygulaması öngören böyle bir yaklaşımın refah devleti sosyal politika anlayışından ciddi bir kopuşu temsil ettiği açık bir şekilde görülmektedir.

II. Keynesyen-refah devleti döneminde sosyal politikalar, toplumsal ilişkilerin tamamının sermayenin kuralları tarafından belirlenemeyeceği, evrensel bir vatandaşlık üzerinden herkesin toplumsal hayata katılımları için devletlerin meta dışı alanları olabildiğince genişletmesi ve insanların piyasa ilişkilerine tamamen bağlı olmadan temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi fikrine dayanıyordu. T.H. Marshall vatandaşlık üzerine yazdığı ünlü makalesinde böyle bir düzenin piyasa ekonomisiyle bağdaşmayacağını ve bu yeni düzenin pekala sosyalist bir düzen olduğu iddiasını taşıyordu (Marshall, 1950).

Aslında Marshall'ın tanımlamış olduğu sosyal vatandaşlık anlayışı, Buğra'nın da ifade ettiği gibi emeğini satarak geçinmek zorunda olan herkesin ortak bir sınıf çıkarı olduğu iddiası ile yola çıkmaktadır. Bu sınıf çıkarı da piyasa ilişkilerine tamamen bağlı kalmadan da, bir başka deyişle iş gücüne dahil olmadan da, insanca yaşama hakkı. Kapitalizmin tarihinde mülksüzleşme ile baş başa giden emeğin meta olması gerektiği fikri ve "çalışmaya ekmek yok" düsturuna karşı insanların hayatlarını idame ettirebilmek için piyasa dışı ortak alanların varlığının dile getirilmesi. Sınıf çıkarını böyle tanımlamak, sınıf dilinin vatandaşlık temelindeki hak diliyle kesiştiğini bize gösterdiği için son derece önemli (Buğra, 2008b).

Marshall aynı makalesinde kapitalist sistem ile sosyal vatandaşlık arasında sürekli bir savaş olduğunu belirterek, sosyal vatandaşlığın tarihsel gelişimi içerisinde gel-gitlerin sıkça yaşandığını belirtiyor. Kapitalizmin tarihi içerisindeki gel-gitlerin de temel olarak insanı sadece emek gücü olarak gören, insanları mülksüzleştirerek emeği metalaştırmaya çalışanlarla, işsizlik sigortası, asgari gelir desteği, sağlık hizmetlerine ulaşım, emeklilik hakkı gibi talepler üzerinden tanımlanan sınıf çıkarı ile metalaşmaya direnenler arasındaki mücadeleden kaynaklandığını görmek mümkün (Marshall, 1950).

Kapitalist sistemin işleyişi ile sosyal vatandaşlık anlayışı arasındaki gerilimler ve çelişkiler devlet ve meşruiyet konularında çalışanlarca da dile getirilmektedir. Örneğin, O'Connor, devletlerin birbiriyle çelişkili iki işlevi olduğunu, devletlerin bir yandan getirdikleri düzenlemelerle sermaye birikimine katkıda bulunmaları gerektiğine, bir yandan da sermaye birikim sürecinin sosyal harcamalarla

meşruiyetinin sağlanması gerekliliğine işaret ediyor. Devletin sosyal harcamalar yapması fikri aslında devletin vatandaşları gözünde meşruiyet kazanması sürecini ifade ediyor. Bir başka deyişle, kapitalist devletlerin sermaye birikimi ve sermaye birikiminin meşruiyetini sağlama gibi birbiriyle çelişkili iki işlevi olduğunu ve bu iki çelişkili işlevi devletlerin bir noktadan sonra taşıyamayacağını belirterek, aslında sermaye birikimi ve sosyal harcamalar arasındaki mücadeleyi üstü kapalı olsa da kabul ediyor (Connor, 1973). Habermas da aynı tartışmayı sürdürerek refah devletinin getirdiği haklar ile oluşan demokrasi ortamını kapitalizmin artık kaldıramadığını ve sistemin meşruiyet krizi ile karşı karşıya geldiğini belirtmektedir (Habermas, 1975).

Öyleyse, neo-liberal dönemde devletler meşruiyetini nereden sağlayacaklardır? Wacquant, Amerika ve Fransa gettoları üzerinden yaptığı araştırmalarda, devletin kamu hizmetlerinden çekilmesiyle birlikte artık meşruiyetini daha fazla "güvenlik" üzerinden devşirdiklerini iddia etmektedir. Bourdieu'nun terimlerini kullanarak, devletin 'sağ elinin' 'sol eline' galebe çaldığını belirtmektedir. Artık yoksulların sosyal hizmetler üzerinden kamusal hayata katılmaları gayretleri yerini yoksulları cezaevine 'tıkma'ya bırakmıştır (Wacquant, 2007).

Neo-liberal dönemde kamusal hizmetlerin çekilmesinin yarattığı boşluğu devletlerin daha fazla güvenlik 'pompalayarak' ve yoksullara cezalandırıcı politikalarla doldurmaya çalıştığına hiç şüphe yok. Bunun izlerini başta Türkiye olmak üzere diğer devletlerin bütçesinden askeri harcamalara ayrılan payın artışından görmek mümkün. Ne var ki devletlerin sadece 'sopa' göstererek meşruiyetlerini devam ettirmeleri mümkün değil. Bunun en iyi kanıtı olarak neo-liberal dönemde bile devletlerin sosyal harcamalara bütçelerinden ayırdıkları payın giderek artıyor olması gösterilebilir (Buğra, 2008a).

Neo-liberal dönemde artan sosyal harcamalarla devletler bir yandan meşruiyetlerini sağlamaya çalışırken, bir yandan da sosyal harcamaları sermayenin önünde engel olmaktan çıkarmaya uğraşmaktadırlar. Devletler, yukarıda tartışılmaya çalışılan kapitalist işleyiş ve sosyal vatandaşlık arasındaki potansiyel çelişkileri ve gerilimleri sosyal politikayı yeniden kurumsallaştırarak çözmeye çalışmaktadır. Kapitalizmin tarihinde belki ilk defa olarak sosyal vatandaşlık ve kapitalist birikim arasındaki gerilimler çözülmüş olarak gözükmektedir. Sosyal politika alanının başta sermaye olmak üzere diğer aktörlere açılması ve sosyal hakların piyasa merkezli bir hal alması gerilimlerin çözülmesi için bulunan iki önemli araçtır.

III. Neo-liberal sosyal politika ortamının en önemli kurumsal dönüşümünü sosyal politika uygulamalarına katılan aktörlerin çeşitlenmesi ve çoğalması olarak

niteleyebiliriz. Refah devleti uygulamalarının aksine, başta sivil toplum örgütleri ve sermaye sahipleri olmak üzere birçok devlet dışı kurum sosyal politika alanında önemli aktörler olarak yükselmişlerdir (Bode, 2006). Özellikle, AKP'nin liberal-muhafazakar yaklaşımına paralel olarak İslami hayırseverlik diliyle birlikte birçok sivil toplum kuruluşu yoksullukla mücadele programlarında ön safhada yer almaktadır. Ancak hayırseverliğin yükselişinin yeni refah yönetişimi ile gayet uyumlu olduğu gözlerden uzak tutulmamalıdır (Buğra, 2007b).

Sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra sermayenin de artık sosyal politika alanında önemli birer aktör olarak varlığını görmekteyiz. Neo-liberal dönemde, eğitim, sağlık, konut, sosyal hizmetler gibi alanların metalaşmasına bağlı olarak sermaye karlı hale gelen bu alanlara hızlı bir şekilde yatırım yapmaktadır (Harvey, 2005). Bu duruma en güzel örnek olarak Türkiye'de sağlık alanında hızla artan özel sektör yatırımları gösterilebilir. AKP'nin 2003 yılında başlattığı "Sağlıkta Dönüşüm Programı"nın en önemli ayağını sağlık sisteminin finansmanı ve hizmet alımının birbirinden ayrılması oluşturmaktadır. Devletin sağlık alanındaki rolünün sadece hizmeti finanse etmek ile sınırlanması çabalarının sonucu, önce Emekli Sandığı sonra Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) mensupları özel hastanelerden hizmet almaya başladılar. Devletin sağlık alanında özel sektörü teşvik etmesiyle beraber reform öncesi 270 olan özel hastane sayısı sadece dört yılda 365'e çıktı (Sağlık Bakanlığı). Özel hastanelerin yanı sıra sağlık ocaklarının işlevsiz hale gelmesiyle birlikte özel poliklinikler de özellikle kentlerin gecekondu bölgelerinde kontrolsüz bir şekilde çoğalmaya devam etmektedir. Birçoğu mafyanın denetiminde olan özel polikliniklerin sayısı 2007 yılı itibarıyla 13.352'ye çıkmıştır (Sağlık Bakanlığı).

Sağlıkta reform sürecinin en önemli nedeni olarak artan sağlık harcamaları gösteriliyordu. Ancak, özel hastanelerden hizmet almaya başlanılmasından sonra sağlık harcamalarında ciddi bir artış oldu. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun verilerine göre, özel hastanelere yapılan transfer toplam sağlık harcamalarının yüzde 25'ini geçmiş bulunmaktadır (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2007). Böyle bir tablonun sürdürülemezliğinin farkında olan hükümet, özel hastanelerin sistem içerisinde oynadığı rolü azaltmaya çalışmaktadır. Bunun için özel hastanelerin aldıkları ek ücretin yüzde 30'u geçmemesi öngörülmüştür. Hükümetin bu adımına karşılık olarak da bazı özel hastaneler kapılarını SSK mensuplarına kapatmıştır. Özel hastanelerin bu kararının hükümete karşı pazarlık gücünü artırmaya dönük bir hamle olduğunu söyleyebiliriz. Zira devletin yaptığı harcamaların kesilmesi birçok özel hastanelerin ayakta durmasını epeyce zorlaştıracak. Hükümet bu konuda geri adım atmaya pek de niyetli görülüyor. Sürecin nereye doğru evrileceği henüz netleşmemekle birlikte, özel

hastanelerin hizmet kalitesinin düşeceğini, ayakta duramayan özel hastanelerin bu süreç sonunda elimine olacağını ve özel hastane sektöründe tekelleşmenin giderek artacağını tahmin edebiliriz. Özel hastaneler ve hükümet arasındaki bu pazarlık sürecini dikkate aldığımızda neoliberalleşmenin çatışmalı bir süreci kapsadığını ve neoliberal dönemde bile alternatif siyasetler üretme kapısının hala geçerli olduğunu geçerken not etmekte fayda var.

Sağlık harcamalarındaki artışı sadece özel sektörün sisteme dahil olması ile açıklayamayız. Sağlık harcamalarının artmasının bir nedeni de Yeşil Kart sahiplerinin tedavi giderlerinin de Sağlık Bakanlığı tarafından karşılanmaya başlanmasıdır. Daha önceleri Yeşil kart sahipleri tedavi olabiliyordu, ancak ilaçları Sağlık Bakanlığı'nca karşılanmıyordu. İnsanların emek piyasasındaki konumuna göre son derece hiyerarşik bir yapılanma içerisinde olan Sosyal Güvenlik Sistemi içerisinde Yeşil Kart sahiplerinin tedavilerinin de devlet tarafından karşılanması eşitlikçi bir vatandaşlık anlayışı için son derece önemli bir adım olarak görülmelidir.

Bu noktada küçük bir parantez açarak, 2008'de yürürlüğe giren Genel Sağlık Sigortası'nı (GSS) değerlendirmek istiyorum. GSS, aslında yürürlükte olan prim ödemeye dayalı sistemin zorunlu hale getirilmesiyle birlikte genişletilmesini içeriyor. Artık her vatandaş zorunlu olarak sağlık sisteminden yararlanmak için prim ödemeye mecbur olacak. Aksi takdirde sağlık hizmetinden yararlanamayacak. Sağlık sisteminin tek çatı altında birleştirilmek istenmesi eşitlikçi bir anlayış için önemli bir adım olarak görülmelidir. Ancak prime dayalı sistem, Türkiye'de emek piyasası koşullarını göz ardı etmektedir. Türkiye'de emek piyasasında çalışanlarının yarısı herhangi bir formal sosyal güvenlik sistemine dahil değildir (World Bank, 2005). Böyle bir durumda, sağlık sisteminin primlerle finanse edilmesine karşın sosyal vatandaşlık temelinde artan oranlı bir gelir vergisi ile finanse edilen eşitlik ve hakkaniyet temelinde herkesin erişebildiği evrensel bir sağlık sisteminin oluşturulması, prime dayalı sistemin getireceği olumsuzlukları giderecektir.

Sosyal politika alanına sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün dahil olması devletlerin bu alandan sorumluluklarından vazgeçtiği anlamına gelmiyor. Devletler ileride değerlendireceğimiz gibi yoksullukla mücadele alanında önemli sorumluluklar alıyorlar. Devletlerin özellikle Türkiye gibi refah sistemlerinin gelişmemiş olduğu ülkelerde sosyal politika alanında sorumluluklar alması son derece önemli görülmektedir. Ne var ki Dünya Bankası'nın 1997 Gelişme Raporu'nda devletlere biçtiği yeni rollere paralel bir şekilde yeniden tanımlanan devletlerin piyasa ekonomisindeki rolü meta ilişkilerinin daha da genişlemesine yarıyor (World Bank, 1997). Devlet sağlık alanında görüldüğü gibi kendi sorumluluklarını sistemi finanse etmekle sınırlarken, sermayeyi boşalttığı alana 'davet ediyor'.

Böylelikle sosyal politikalar, sermayenin önünde engel olmaktan çıkıyor, sermaye yatırımları için karlı bir hale geliyor.

IV. Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi birçok alanın metalaşmasıyla birlikte, sosyal hakların elde etme koşullarının ağırlaştırılması, sosyal hak alma sürelerinin kısılması ve alınan sosyal yardımların miktarının düşürülmesi çabaları da sosyal vatandaşlık ve sermaye birikimi arasındaki çelişkileri çözmenin bir aracı olarak görülebilir. Bob Jessop konuyu, Keynesyen Refah Devletinden Schumpeteryan Çalıştırma (Workfare) Devleti'ne geçiş kavramsallaştırmasıyla açıklamaya çalışmaktadır. Jessop, Keynesyen Refah Devletini Fordist sermaye birikiminin bir sonucu olarak görmekte, sosyal vatandaşlığa dayalı hakların Fordist sermaye birikimi için gerekli olan talebi yaratmak için önemli bir işlev gördüğünü belirtmektedir. Ona göre, Fordist üretim sisteminin krize girmesi refah devletinin de sonunu getirmiş, refah devleti Post-fordist dönemde emek piyasalarının daha da esnekleşmesini sağlayan sosyal vatandaşlığa dayalı haklar yerine vatandaşları sosyal yardımların pasif alıcısı konumundan piyasada aktif ve sorumlu hale getirmek isteyen Schumpeteryan Çalıştırma devletine dönmüştür (Jessop, 2002). Jessop'un yaklaşımı, refah devleti ve Fordist üretim arasında işlevsel bir bağ kurması sonucu sosyal vatandaşlık ve kapitalist sermaye birikimi arasındaki çelişkiyi görememesi ve refah devletini ve sosyal vatandaşlığı bir daha geri döndürülemez şekilde tarihin çöp sepetine yollaması gibi birçok eksikliği de bünyesinde taşıyor. Ne var ki Jessop'un yaklaşımı neo-liberal dönemde sosyal politika ortamının genel özelliklerini iyi yansıttığı için bizim için önemlidir.

Sosyal haklarının içeriğinin çalıştırma ortamına uygun bir şekilde piyasa merkezli olması durumu kendisini en çok geliştirmiş kapitalist ülkelerde işsizlik sigortası uygulamasında gösterdi. İşsizlik sigortasından yararlanma koşulları ağırlaştırılıp yardım miktarı süresi ülkeden ülkeye değişmekle beraber 4-5 yıldan 6-7 aya kadar indirildi. İşsizlik sigortasından yararlanılırken de iş arama ve istihdam kurslarına katılma zorunluluğu getirildi. Önerilen işi kabul etmek ve alınan işsizlik sigortası karşılığı toplumsal herhangi bir işte çalışmak zorunluluğu da işsizlik sigortası ödemesinin devamlılığı için mecburi hale getirildi (Dingildey, 2004). Çalıştırma programlarının ABD uygulaması ise sosyal yardım karşılığı emek yoğun hizmet sektöründe işte çalıştırma zorunluluğu ile yardım alanları cezalandırma politikasına dönüştü (Joel, 2004). Böylelikle en önemli sosyal haklardan biri olan işsizlik sigortası hak olmaktan çıkıp insanların piyasaya çabucak bağlanmasına hizmet eden bir araca dönüştü.

İşsizlik sigortası karşılığında herhangi bir işte çalışmak ya da işsizlik yardımı alma sürecinde iş arama zorunluluğunun getirilmesi, sosyal politika alanındaki

değişimlerin yeni emek piyasası politikalarıyla kesiştiği nokta olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere Keynesyen dönemde kapitalist sistem meşruiyetini tam istihdam sağlamak üzerinden alıyordu. Dönemin istihdam politikalarının şekillenmesinde etkili olan William Beveridge ünlü raporunda "eğer tam istihdam sağlamak için üretim araçlarının özel mülkiyetini ortadan kaldırmak gerekiyorsa, o şekilde davranılmalıdır" diyerek tam istihdam politikalarının sistem için ne kadar önemli olduğunu, bunun için özel mülkiyetten bile vazgeçilebileceğini vurguluyordu (Beveridge, 1944). İçinde bulunduğumuz neo-liberal dönemde ise istihdam meselesi hiçbir şekilde öncelikli hale gelmedi. Neo-liberal dönem meşruiyetini ekonomik büyüme üzerinden devşirmeye çalıştı. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için de özel mülkiyetin önündeki tüm engeller, başta sosyal politikalar olmak üzere kaldırılmıyordu (Acemoğlu, 2004). Ekonomik büyümenin uzun vadede istihdam da yaratacağı düşüncesi uzun süre istihdam politikalarının merkezinde yer aldı.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise ekonomik büyümenin istihdam yaratmadığı ortaya çıktı. Kapitalizmin geldiği son aşamada ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki bağlantı kopmuştu. Çin gibi son yıllarda hızlı büyüyen ülkeler bile yeterli oranda istihdam sağlayamıyorlardı (ILO, 2007). Böyle bir durumda istihdam sağlanamamasının önündeki engeller olarak emek piyasaların katılığı, asgari ücretin ve işsizlik sigortası miktarının yüksekliği gösterildi. Emek piyasasının esnekleşmesi, asgari ücretin ve işsizlik sigortası parasının düşürülmesi işsizlikle mücadelede ön plana çıkarıldı. Bu önlemlerin yanı sıra insanların iş bulamamasının nedeni olarak işsizlerin piyasanın talep ettiği becerilere sahip olamaması gösterilerek işsizlerin çalıştırma tipi programlar aracılığı ile istihdam edilebilirliği artırılmaya çalışıldı.

İşsizlerin kendi becerilerini artırmaya dönük eğitim programları, işsizlerin iş gücü piyasasındaki konumunu güçlendirdiği için emek-sermaye ilişkisinde emek lehine önemli bir adım olarak kabul edilmelidir. Burada eleştiri konusu yapılan istihdam kursları ise emek piyasası koşullarını göz ardı ederek, insanları herhangi bir beceri kazandırmadan çabucak düşük ücretli işgücüne dahil etmeye çalışan ve sosyal hakların yerini iş odaklı programlarla ikame eden kurslardır.

Türkiye'de ise gelişmiş kapitalist ülkelerdeki gibi sosyal haklar ve sosyal yardımlar hiçbir zaman refah rejiminin önemli bir ayağı olmamıştır. Türkiye'de çalıştırma programları ise refah devleti uygulamalarının gelişmediği, emek piyasasının son derece enformel olduğu ve kadınların emek piyasasında ikincil bir konumda bulunduğu bir bağlamda yoksullukla mücadele programlarının en önemli bileşkesi olarak, yoksulları iş gücü piyasasına bağlamanın bir aracı olarak gündeme geliyor. Ancak, var olan son derece kısıtlı olan sosyal haklar da bu süreçte budanıyor. Bu

sürece en önemli örnek olarak ise işsizlik sigortası uygulaması verilebilir. Türkiye'de 1999 yılında kabul edilen, prim ödemelerinin birikmesinin beklenmesi nedeniyle ancak 2002 yılında uygulamaya giren işsizlik sigortasının İşsizlik Sigortası Fonu'nda fazla para olmasına rağmen bir türlü işsizlere verilmemesi ancak bu çerçevede anlaşılabilir. İşsizlik sigortasının yürürlüğe girmesi ve devletin ilk kez işsizlik sigortası aracılığı ile de olsa sosyal güvenlik sistemine katkıda bulunmaya başlaması olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak işsizlik sigortası ödeneği alabilmenin koşulları çok zordur. İşsizlik sigortasından yararlanmak için işsiz kalmadan önceki son üç yıl içerisinde en az 120 gün sigorta primi ödemek şarttır. Ödenen sigorta prim gün sayısına bağlı olarak alınacak işsizlik sigortası ödenek süresi de değişmektedir. Örneğin, son üç yıl içerisinde 600 günlük prim ödeyen bir işsiz 180 günlük işsizlik sigortası ödeneğine hak kazanmaktadır. Ne var ki işsizlik sigortası ödeneğinden faydalanma süresi en fazla sekiz aya kadar çıkabilmektedir. Bu ödenek de iş aramayı engellememesi için asgari ücretin altındadır. Aynı zamanda işsizlik sigortasından yararlananlar yardım karşılığı önerilen işi kabul etmek ya da herhangi bir istihdam kursuna katılmak zorundadırlar, aksi takdirde aldıkları işsizlik sigortası yardımı kesilmektedir (**İşsizlik Sigortası Kanunu, 1999**).

2008'de yasallaşan istihdam paketi işsizlik sigortası üzerindeki tartışmaları yeniden canlandırdı. Sermaye kesimi uzun süredir işsizlik sigortasında biriken paraya gözünü dikmiş, işçilerin sigorta maliyetlerinin işsizlik fonundan karşılanmasını talep etmekteydiler. Son istihdam paketiyle birlikte ise, İşsizlik Sigortası Fonu'nda biriken para, istihdam yaratması umuduyla Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) bitirilmesi için kullanılmaya başlandı (**Zaman Gazetesi, 2008**). Fonda biriken paranın sigortadan yararlanan kişi sayısının artırılması yerine istihdam yaratacağı düşünülen yatırımlara ayrılması çalıştırma ortamını çok iyi yansıtmaktadır. Mart 2007 itibarıyla yaklaşık 2,5 milyon resmi işsizden sadece 99.000 kişinin işsizlik sigortasından yararlanıyor olması devletin işsizine karşı ne kadar "cimri" olduğunun kanıtı olarak sunulabilir (**Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2007**).

Sosyal Güvenlik Reformu süreciyle birlikte emeklilik sisteminde yapılan değişiklikler bu bağlamda değerlendirilebileceğimiz bir başka konu olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası'nın 1994 yılında yayınladığı rapor, nüfusun giderek yaşlanmasından dolayı ülkelerin emeklilik sistemlerinin ileride ciddi bir krizle karşı karşıya geleceğini endişeli bir dille ifade ediyordu. Rapora göre, yaşlanan nüfusun emeklilik sisteminde ciddi sorunlara yol açmaması için emeklilik sistemlerinin yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Raporunda üç ayaklı bir sistem öngörülyordu ve bu üç ayaklı sistem içerisinde en önemli ayak olarak ise vatandaşların zorunlu olarak prim ödemesi ve emeklilik sisteminin özel sigorta şirketleri tarafından yürütülmesi

gösteriliyordu. Bunun yanı sıra minimum düzeyde olması gereken herkesi kapsayan devlet düzeyindeki emeklilik sistemi ve insanların dilerlerse yaptırabilecekleri özel sigorta sistemi, öngörülen sistemin diğer ayaklarını meydana getiriyordu (**World Bank, 1994**).

Dünya Bankası'nın emeklilik sistemi ile ilgili önerisi hemen Türkiye'de de TÜSİAD'ın konu ile ilgili art arda yayınladığı raporlarla gündeme geldi. TÜSİAD, ilk önce Türkiye'de nüfusun gittikçe yaşlandığını ve sosyo-ekonomik durumlarla ilgili hazırlıkların nüfusun yaşlanması olgusu göz önünde tutularak yapılmasını önerdi (**TÜSİAD, 1999**). Bu raporu emeklilik sistemi ile ilgili diğer rapor izledi. Diğer raporda olduğu gibi, burada da nüfusun yaşlanmasından dolayı emeklilik sisteminde ciddi revizyona gerek duyulduğu ifade edildi. Çözüm olarak da tıpkı Dünya Bankası raporunda olduğu gibi özel emeklilik şirketlerinin merkezinde olduğu bir sistem önerildi (**TÜSİAD, 2004**).

Türkiye'de iş gücüne katılım oranının düşüklüğünü, emek piyasasında enformel sektörün ağırlığını ve devletin formal sosyal güvenlik sistemine herhangi bir katkı yapmamasını göz ardı ederek emeklilik sistemini nüfusun yaşlanması bahanesiyle yapısal olarak değiştirmeye çalışan bu yaklaşım, Dünya Bankası ve TÜSİAD'ın tüm baskılarına rağmen değiştirilmedi. Bir başka deyişle emeklilik alanı sermayeye açılmadı. Buna rağmen, kadınlarda 58, erkeklerde 60 olan emeklilik yaşı kademeli olarak 65'e yükseltildi. Ayrıca, vatandaşlar şimdi emeklilik hakkı kazanmak için daha fazla pirim ödemek zorunda kalacaklar. Hükümet tasarısında 9000 iş günü olarak getirilen pirim ödeme gün sayısı başta sendikalar olmak üzere toplumun diğer kesimlerinden gelen tepkiler üzerine 7000 iş gününden 7200 iş gününe çıkarılabildi. Sosyal Güvenlik Yasası ile birlikte daha önce memurlar için yıllık kazançlarının yüzde 75'i, SSK ve Bağ-Kur emeklileri için yüzde 65 olan emekli aylık bağlanma oranı her üç kurum emeklisi için yıllık kazançlarının yüzde 50 oranına düşürüldü. Ancak, gerek emekli olabilmek için daha fazla prim ödeme zorunluluğunun getirilmesi, emekli olma yaşının yükseltilerek insanların daha fazla piyasada tutulmaya çalışılması ve ödenen aylık miktarının düşürülmesi kazanılmış sosyal hakların neoliberal dönemde nasıl budandığını bize göstermektedir.

Türkiye'de yukarıda değinildiği gibi çalıştırma programları yoksullukla mücadele programlarının bir ayağı olarak yoksulları emek piyasasına bağlamanın bir ayağı olarak gündeme gelmektedir. Bunun en önemli örneği olarak ise 2000-2006 yılları arasında Dünya Bankası'nın finansman desteğiyle uygulanan Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin Yerel Girişimler Ayağı verilebilir. Yerel Girişimler Ayağı kapsamında yoksulların istihdam edilebilirliğini artırmaya dönük birçok alanda istihdam kursları verilmiştir. Emek piyasasıyla uyumlu bir şekilde gündeme gelen bu istihdam kurslarının bazılarının içeriği yoksullara

piyasada kendi konumlarını güçlendirecek bir içeriğe sahiptir. Kurslar, yoksulları genellikle tekstil sektöründe ve emek-yoğun hizmet sektöründe ücretli emek haline getirmeye çalışmaktadır. Fakat bu kurslar değerlendirilirken, cinsiyetçi ayırım göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, tekstil sektöründe, makine kullanımına dönük nitelik kazandıran kurslara erkeklerin katılımı sağlanırken, kadınlar daha çok el işine dayanan, niteliksiz, son derece düşük ücretli işlere yönlendirilmektedir. Aynı cinsiyetçi yaklaşım, hizmet sektörüne yönelik çalıştırma programlarında da geçerlidir. Bilgisayar, bilgisayarlı muhasebe gibi iş dünyasına yönelik kursların katılımcıları erkekler olmaktadır. Kadınlar daha çok başta çocuk ve hasta bakıcısı olmak üzere geleneksel kadın işi olarak görülen işlere sıkıştırılmaktadır. Bu durum bize çalıştırma programlarının kadınlar için mevcut emek piyasası koşullarına alternatif üretmekten ziyade onların emek piyasasındaki ikincil konumlarını pekiştirdiğini göstermektedir (SYDGM, 2007).

Çalıştırma programları, kapitalizmin düşük ücretli, emek yoğun, beceri gerektirmeyen işlerin bulunduğu emek piyasasına yoksulları, yoksulluktan kurtulma ümidi ile bağlamaya çalışıyor. Küresel kapitalizmin artık düşük ücretli işlerinden bile çok küçük bir azınlığın yararlandığını akıldan tutarsak, çalıştırma programlarının yoksullukla mücadelede çok da etkin bir yol olmadığını ifade edebiliriz. Kapitalizmin yeterince iş üretmediği bir ortamda, istihdam kursları yoluyla ücretli emek haline getirilmek istenen yoksullar aynı zamanda kendi işlerini kurmaya yönelik programlar sayesinde küçük girişimciler olarak piyasaya eklenmeye çalışılmaktadır. Yoksullara yönelik çalıştırma programları değerlendirilirken, kendi işini kurmaya yönelik programlar da mutlaka göz önüne alınmalıdır.

Türkiye'de yoksulların kendi işlerini kurmalarını teşvik eden programlar yıllardır başta İş-KUR olmak üzere diğer devlet kurumlarınca yürütülüyordu. Bu duruma, devlet mi sivil toplum kuruluşu mu olduğu gerek kurumsal yapılanmasından gerekse işleyişinden pek de anlaşılamayan, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ın "sosyal yüzü" olarak ortaya çıkan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri'nde (ÇATOM) yürütülen kadınlara yönelik kendi işini kurmaya yönelik projeler örnek verilebilir. Özellikle UNDP desteğiyle sürdürülen programlar ya ÇATOM'da kooperatifler şeklinde örgütlenme ile tekstil atölyeleri kurarak kadınlara gelir getiren projeler sunarak ya da kadınları bireysel olarak kendi işlerini kurmaya teşvik ederek, yoksul kadınların gelirlerini artırmayı amaçladılar. Kendi işlerini kuran kadınlar ise daha çok işlerini evde yaparak, terzi, kuaförlük, el ve makine dikişi yaparak piyasaya "aktif" olarak katıldılar.

Kendi işini kurmaya yönelik programlar ise Türkiye'de asıl olarak Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında yer alan Yerel Girişimler

programının istihdam kursları ile birlikte diğer bileşeni olarak ve Türkiye İsrافی Önleme Vakfı tarafından Türkiye'de uygulamaya başlayan mikro-kredi sistemiyle gündeme geldi. Dünya Bankası'nın çalışabilir durumda olanları piyasaya bağlamanın bir yolu olarak Yerel Girişimler programı Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin en önemli bileşenini oluşturdu ve projenin diğer ayakları gibi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nce (SYDGM) yürütüldü. SYDGM, Dünya Bankası projesi öncesinde de özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kendi işini kurmaya yönelik projelere destek veriyordu. SRAP kapsamında bu tür projelere verilen destek hem artmış oldu hem de çalıştırma programları olarak yoksullukla mücadele programları içerisinde önemli bir yer kazandı.

SRAP kapsamında yaklaşık 5000 projeden 46.000 kişi yararlandı. Proje kapsamında arı yetiştiriciliğinden, kümes hayvancılığında, çilek üretimi ve zeytincilikten, kuaförlük ve çiçekçiliğe kadar faizsiz kredi alanlar kendi işlerini kurmaya çalıştılar (SYDGM, 2007).

SRAP projesi devam ederken kendisi aynı zamanda 22. dönem AKP milletvekili de olan Aziz Akgül'ün başında bulunduğu Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, Grameen mikro-kredi modelini, hükümetin finansal desteğiyle birlikte 2003'te Diyarbakır'da başlattı. Proje kadınların zaten bildikleri işlerde para kazanmalarını sağlayarak, ailelerinin gelirlerine katkıda bulunmayı kendisine hedef olarak koydu. Mikro-kredi alan kadınlar da zaten ev işlerini ve çocuk bakımı gibi işlerini aksatmayacak, daha çok evde de yapılabilecek işlere yöneltildi. Böylelikle, kadınların aile içindeki yükümlülüklerine bir de gelir getirici faaliyetler eklenerek, kadının sorumlulukları bir hayli arttı. Kadınların yaptıkları ev işleri zaten her zaman yaptıkları işler olarak addedilerek tekrar görünmez kılındı.

Mikro-kredi uygulaması ise kredi uygulaması olarak piyasa şartlarında bir faiz öngörüyordu. Bu faiz oranı yüzde 20'dir. Alınan kredinin, faiziyle birlikte her ay taksitlerle ödenmesi gerekiyordu. Kredi faizi ile birlikte kredi alanlardan alınan kredinin yüzde 10'u kadar da hizmet bedeli talep edildi. Bankalar gibi kredilere kefil istenmemesi projenin ayırt edici ve olumlu yanı olarak gösterildi. Fakat mikro-kredi uygulaması borçluları grup şeklinde birbirine kefil yaparak ve grup içerisinde bir kişinin borcunu ödeyememesi durumunda grupta yer alan diğer kişilere de kredi vermeyerek, kefil baskısından daha ağır baskı olan sosyal baskıyı devreye soktu.

Mikro-kredi ile ilgili yapılan araştırmalar, kadınların kredi ödemekte epeyce zorlandıklarını göstermektedir. Kadınlar, aldıkları kredileri genellikle yemek, giysi gibi acil ihtiyaçları için kullanmakta, krediyle bir iş bile kurmamaktadırlar. Kredileri de genellikle başkalarına borçlanarak geri ödemeye çalışmaktalar. Bu durum da yoksullukların üzerindeki borç yükünü daha da artırmaktadır (Adaman, 2007).

Kadın girişimciliği, kadın istihdamını artırmak için etkin bir yöntem olarak kullanılabilir. Ancak, yoksullukla mücadele programları üzerinden gündeme gelen girişimcilik programları emek piyasası koşullarını göz ardı ederek, sadece kadınların az da olsa gelirlerini artırmaya çalışmaktadır. Tablo 1'den de görülebileceği gibi kendi hesabına çalışanlar arasındaki yoksulluk oranı, genel yoksulluk oranının üstünde seyretmektedir. 2003 yılında kendi hesabına çalışanlar arasında yoksulluk oranı yüzde 27 iken, bu oran kadınlarda yüzde 32'ye yükselmektedir. Kadın girişimciliği programları, emek piyasası koşullarını da göz ardı etmeden kadın istihdamı çerçevesinde daha geniş bir perspektifle değerlendirilmelidir (Ecevit, 2007).

Dünya Bankası'nın yaklaşımına paralel olarak gündeme gelen yoksullukla mücadele programları sadece çalıştırma programlarına indirgenemez. SRAP'ın önemli bir ayağını da sosyal yardım programları oluşturmaktaydı. Proje bittikten sonra hükümetin kendi kaynaklarıyla uygulamasına devam eden şartlı nakit transferleri de okula devam zorunluluğu ile birlikte her ay çocuklara düzenli gelir transferini ön görmektedir. Yoksulluğun yenilmesi için eğitimin ne kadar önemli olduğunu ve Türkiye'de çocuk yoksulluğunun giderek önemli bir sorun olduğunu göz önünde tutarsak, şartlı nakit transferinin hayati derecede önemli bir uygulama olduğu gerçeğiyle karşı karşıya geliriz. Ancak, neoliberal dönemde sosyal yardımlar sadece emek piyasasına giremeyecek durumda olan çocuklar, yaşlılar gibi kategorilerle

sınırlandırılırken, çalışabilir durumda olanlar ise sosyal haklardan yararlanmak yerine piyasaya bağlanmaya çalışılmaktadır. Şartlı nakit transferi gibi uygulamaların değerlendirilmesi ancak bu tür uygulamaların nasıl bir sosyal politika ortamında gerçekleştiği dikkate alınarak yapılmalıdır.

V. Yukarıda neoliberal süreç içerisinde sosyal politikanın yeniden kurumsallaşması ele alınmaya çalışıldı. Eğitim, sağlık, sosyal hizmetlerin metalaşmasıyla birlikte sermayenin sosyal politika alanına yatırım yapması ve sosyal hakların insanları piyasaya çabucak bağlanması aracına dönüşmesiyle birlikte sosyal politikanın sermaye önünde engel olmaktan çıktığı önemle vurgulanmaya çalışıldı. Artık neo-liberal dönemde, sosyal politikalar metalaşmayı engellemekten ziyade metalaşmanın getirdiği negatif sonuçları en aza indirme işlevine dönüştü.

Fakat neoliberalleşme süreci sadece "sermayenin mantığıyla" düz bir çizgide ilerleyen bir süreci ifade etmiyor. Sürecin kendisi oldukça çatışmalı, farklı aktörlerin güç ilişkisi içerisinde olduğu bir siyaset alanını ifade ediyor. Emeklilik sisteminin sermayeye açılmaması, özel hastanelerin hükümet ile olan kavgası ve sendikaların direnmesi sonucu emeklilik sisteminde prim ödeme gün sayısında olan kazanımlar sürece müdahale edilebilir olduğunu bize gösteriyor.

Öyleyse sermaye-emek ekseninde emek lehine sürece hangi politika araçlarıyla müdahale etmek

Tablo 1. Emek piyasasındaki konumlara göre yoksulluk oranları (2002-2003)

	2002	2003		2002	2003
Toplam	25,14	22	Erkek	24,94	21
			Kadın	25,34	22
Çalışan	22,73	23	Erkek	21,49	21
			Kadın	25,26	26
Kendi İşinde Çalışanların dışındaki çalışanlar	20,87	19	Erkek	21,44	19
			Kadın	18,76	15
Kendi işinde çalışanlar	24,38	27	Erkek	21,55	24
			Kadın	28,08	32
Ekonomik olarak inaktif olanlar	21,35	21	Erkek	20,9	21
			Kadın	21,05	22
İşsizler	32,41	31	Erkek	37,86	36
			Kadın	23,04	23
Diğer (ev kadını, engelli, vs.)	22,56	22	Erkek	24,48	27
			Kadın	22,21	22

Kaynak: Buğra, 2007a

gerekmektedir? Öncelikle Habermas'ın gözlemlediği gibi sosyal emek toplumsal alanın referans noktası olma özelliğini kaybetmiştir (Habermas, 1975). Sosyal emeğin belirleyiciliğini kaybetmesinde, teknolojik gelişmeler nedeniyle kapitalizmin yeterli oranda iş yaratamaması kadar kapitalizmin artık güvencesiz, yarı zamanlı, düşük ücretli işler yaratması nedeniyle günümüz toplumlarının ücretli toplum olmaktan çıkmaları gösterilebilir (Wacquant, 2001).

Ücretli toplumdaki giderek uzaklaştığımızı, çalışan kesimin giderek daha da toplumsal olarak marjinal bir kesimi oluşturacağını sosyal politika tartışmalarında göz önünde bulundurmalıyız. Böyle bir ortamda, yoksulluk ve yoksullukla mücadele sosyal politika alanının en önemli gündemini oluşturmaya devam edecektir. Böyle bir süreçte tabanı sosyal emekten oluşan sendikalar da ancak politikalarını sosyal emek güçlerinin ötesindeki yoksul ve marjinal kesimleri de kapsayacak şekilde genişletebildikleri ölçüde toplumsal meşruiyet kazanabileceklerdir. Son sosyal güvenlik reform sürecinde olduğu gibi taleplerini sadece kendi üyeleriyle sınırlayıp, GSS gibi toplumun daha geniş kesimini ilgilendiren bir konuda siyaset üretmemek neoliberal dönemde siyaset sahnesini emekçilere kapalı hale getirmektedir. Bu noktada Polanyi'nin "dar sınıf çıkarları, o sınıfın kendisine bile hizmet etmez" sözünü tam bu bağlamda tekrarlamakta fayda bulmaktayım.

Yoksullukla mücadelenin sosyal politika alanında gündeme geldiği bu noktada, yoksullukla mücadelenin vatandaşlık rejimi açısından ne anlama geldiğini iyi irdelememiz gerekmektedir. Marshall 1834 Yoksulluk Yasası'nı değerlendirirken, bu yasanın evrensel vatandaşlık mücadelesinden geri adım olduğunu savunur; çünkü yoksullar sosyal güvenlik sistemine yoksul oldukları için, vatandaşlık statüsüne alternatif olarak bağlanmaktadır. Wacquant da tartışmayı sürdürerek, yoksulluk üzerinden sürdürülen programların, yoksulların yoksulluk halini kalıcı haline getirdiğini, yoksulların cezalandırılması ve damgalanması gibi ideolojik bir işlevi de yerine getirdiğine dikkat çekmektedir (Wacquant, 2001).

Nancy Fraser'ın uygulanan politikalar için yaptığı olumlayıcı (affirmative) ve dönüştürücü ayırımından yola çıkarak, yoksullukla mücadelenin sadece neoliberal dönüşümlerinin etkisini sınırlamaya ve yoksulları kontrol ederek neoliberal politikaların sürdürülebilirliğini sağlamaktan ziyade, neo-liberal politikaları dönüştürücü ve sermaye-emek ilişkilerinin yeniden kurulmasına dönük bir eksende yürümesi gerektiğini belirtmemiz gerekmektedir. Böyle bir eksen için de sınıf dilinin sosyal hak dili ile birleştirilmesi ve sosyal politika alanının siyasi mücadelenin güçlü bir ayağı olarak kurgulanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Acemoğlu D., Johnson S., Robinson J. (2004) Institutions as the Fundamental Cause of Long-run Growth, Working Paper, MIT Economics Department.

Adaman F., Tuğçe B. (2007) Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umud Hikayeleri, İstanbul: İletişim Yayınları.

Beveridge H. W. (1944) Full Employment in a Free Society, Britain: Unwin Brothers Limited,

Bode I. (2006) Disorganized Welfare Mixes: Voluntary Agencies and New Governance Regimes in Western Europe, Journal of European Social Policy 16, no.4: 346-359.

Buğra A., Keyder Ç. (2007a) Social Assistance in Turkey: For A Policy of Minimum Income Support Conditional on Socially Beneficial Activity, Ankara: UNDP.

Buğra A. (2007b) AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık. Toplum ve Bilim, no.108: 143-166.

Buğra A., Adar S. (2008a), Social Policy Changes in Countries Without Mature Welfare States, New Perspectives on Turkey, no.38: 83-107.

Buğra A. (2008b) Sınıf ve Siyaset, Toplum ve Bilim, no.113, 9-21.

Connor J.O. (1973), Fiscal Crisis of the State, New York: ST Martin's Press,.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2007) İşsizlik Sigortası Aylık Bülteni, Mart 2007.

Dingildey (2004). I. Welfare State Transformation Between 'Workfare' and An 'Enabling State': A Comparative Analysis, Transtate Working Papers no.21, University of Bremen.

Ecevit Y. (2007) A Critical Approach to Women's Entrepreneurship in Turkey, Ankara: ILO.

Jessop B. (2002) The Future of the Capitalist State, Cambridge, UK : Polity ; Malden, MA : Distributed in the USA by Blackwell.

Joel F. H. (2004) Social Citizenship and Workfare in the United States and Western Europe, Cambridge: Cambridge University Press,.

Habermas J. (1975) Legitimation Crisis, Boston: Beacon,.

Harvey D. (2005) A Brief History of Neoliberalism, Oxford; New York: Oxford University Press,.

ILO (2007), Global Employment Trends. www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/getb07en.pdf.

İşsizlik Sigortası Kanunu, (1999) kanun no.4477, Kabul Tarihi: 25 Ağustos 1999.

Marshall T.H. (1950) Citizenship and Social Class, T.H. Marshall ve Tom Bottomore, Citizenship and Social Class içinde, London and Concord, MA: Pluto Press, (1992) 3-51.

Radikal Gazetesi (2008) Eylemci Çocukların Ailelerine Yeşil Kart Cezası, Radikal, 29 Ekim 2008.

SYDGM (2007) T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Riski Azaltma Projesi Kapanış Kataloğu, Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi Kurumlar İstatistiği, <http://www.saglik.gov.tr>

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu, (2007) Sosyal Güvenlik Kurumu Aralık 2007 İstatistik Bülteni, Ankara

World Bank (2005) Turkey: Labor Market Study, Report no: 33254-TR, Washington D. C.: World Bank,.

World Bank (1997) World Bank Development Report 1997: State In A Changing World, Washington D. C., World Bank,.

World Bank (1994) Averting the Old Age Crisis, Washington D.C: World Bank,.

TÜSIAD (1999) Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, İstanbul.

TÜSIAD (2004) Türk Emeklilik Sisteminde Reform: Mevcut Durum ve Alternatif Stratejiler. İstanbul: TÜSIAD,.

Time Dergisi,(2008) Bill Gates, How to Fix Capitalism. Time Dergisi, 11 Ağustos 2008.

Wacquant L. (2007) Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality, Cambridge: Polity Press,.

Wacquant L. (2001) The Penalization of Poverty and the Rise of Neo-Liberalism, European Journal on Criminal Policy and Research, no.9: 401-412.

Zaman Gazetesi (2008) İşsizlik Fonu'ndan GAP'a 1,3 milyar YTL'lik ilk transfer yapıldı,, 16 Temmuz 2008.